

მაია მიქაუტაძე

**ფონემატური სტრუქტურის გოგი საკითხისათვის
“ვეფხისტყაოსანში”**

უძველეს ქართულ წერილობით ძეგლებში დასტურდება სამწიგნობრო ენის ნორმათა სისტემისაგან გადახვევის ფაქტები; ფორმები ზეპირი მეტყველებისთვის (მწერლის ან გადამწერის დიალექტისთვის) დამახასიათებლად მიიჩნევა მეცნიერთა მიერ. ხსენებულ დიალექტურ ფორმათა აღნუსხვა-შესწავლას უდავოდ აქვს არსებითი მნიშვნელობა, ერთი მხრივ, ქართული სამწიგნობრო ენისა (წერილობითი ძეგლების მონაცემების) და ზეპირი მეტყველების ურთიერთობის, ხოლო, მეორე მხრივ, ისტორიული დიალექტოლოგიის გარკვეული საკითხების კვლევის თვალსაზრისით.

ამ კუთხით ძალზე საინტერესო სურათს იძლევა “ვეფხისტყაოსანი”, რომელიც ქართული სალიტერატურო ენის სტანდარტიზებულობის საუკეთესო ნიმუშია და რომელშიც, ამასთანავე, მრავლად ვგვხვდება იმდროინდელი ზეპირი მეტყველებისათვის დამახასიათებელი ფორმები.

სამეცნიერო ლიტერატურაში გავრცელებულია მოსაზრება, რომ “ახალი” ქართული სალიტერატურო ენა მე-12 საუკუნიდან იღებს სათავეს და შოთა რუსთაველის “ვეფხისტყაოსნის” ენა უკვე აღარაა ძველი ქართული (ქეგელი, 1950, 018). “ახალი” ქართული სალიტერატურო ენისთვის დამახასიათებელი ენობრივ-გრამატიკული თავისებურებანი უკვე რუსთაველთან იჩენს თავს და ეს პოემა მომავალში ქართული ენის ნორმების დამდგენადაც გვევლინება. ამავე დროს, რუსთაველის ენა ხალხურ მეტყველებასთანაც ყველაზე ახლოსაა.

ჩვენამდე მოღწეული “ვეფხისტყაოსნის” ასზე მეტი ხელნაწერი ვარიანტიდან უძველესი, სამწუხაროდ, მხოლოდ მე-17 საუკუნით თარიღდება. ბუნებრივია, რთულია პოემის აკადემიური ტექსტის დადგენა რუსთველური ორთოგრაფიისა თუ გრამატიკული ფორმების აღდგენით, ვინაიდან ბევრი ფონეტიკური თუ გრამატიკული მოვლენა სწორედ ამ პერიოდის გავლენით შეიძლება აიხსნას. ამავე მიზეზით, XI-XII სს. ქართულის ფონემატური სტრუქტურის ზოგიერთი საკითხის ამსახველი სურათი ძალიანაა შეცვლილი.

ქვემოთ ყურადღება გამახვილებულია ფონემატური სტრუქტურის ზოგიერთ საკითხზე. კერძოდ, განხილულია, ერთი მხრივ, ფორმები, რომლებიც XI-XII სს. სალიტერატურო ენისთვის ნორმაა (დღეს მხოლოდ ქართველური კილოებისთვის დამახასიათებელი) და, ამის მიუხედავად, პოემაში არ არის ასახული; მეორე მხრივ — ისეთი ფორმები, რომლებიც, ჩვენი დაკვირვებით, უნდა კვალიფიცირდეს როგორც XVII სს. ზეპირი და წერითი მეტყველების მაგალითები. I. /ვ/ ბგერის წყვილბაგისმიერობა/კვილბაგისმიერობის საკითხი “ვეფხისტყაოსნის” მიხედვით.

როგორც ცნობილია, სამეცნიერო ლიტერატურაში საკამათოდაა ქცეული V—XI საუკუნეთა ქართულის ზოგი ფონემის, ბგერისა თუ ბგერათკომპლექსის

კვალიფიკაციის, შესაბამისად, სათანადო გრაფემათა ფუნქციის საკითხი, კერძოდ: სხვადასხვაგვარადაა განმარტებული [ვ], [უ], [უ], [უჲ], [უი]||[ვი] სეგმენტები.

სპეციალისტთა ნაწილი V-XI საუკუნეთა ქართულის ფონემების შესახებ ახალი ქართულის ვითარების მიხედვით მსჯელობს (აკ. შანიძე, 1976), ნაწილი კი წერილობით ძეგლებში დადასტურებული დიალექტური ფორმებით აღადგენს მაშინდელ ფონემატურ სტრუქტურას (ზ. სარჯველაძე, 1984).

თანამედროვე სალიტერატურო ქართული ენის მონაცემთა მიხედვით ისტორიული ხანის ქართულ ძეგლებში ვინი გრაფემით დადასტურებული ბგერის უმეტესად კბილბაგისმიერად ჩათვლა (აკ. შანიძე) ნაკლებად სარწმუნოდ მიგვაჩნია.

ამაზე მეტყველებს შემდეგიც:

1) დღეს “ვ ასოთი აღნიშნული ბგერა ქართულში თანხმონების შემდეგ ჩვეულებრივ არსებითად წყვილბაგისმიერია და მხოლოდ ხმოვანთა შორის იხრება ის კბილბაგისმიერობისკენ” (არნ. ჩიქობავა, 1927, გვ. 44);

2) დღეს, როდესაც სალიტერატურო ქართულზე მოსაუბრემ იცის, რომ ვინი კბილბაგისმიერია, “ლიტერატურულ წარმოთქმაში განსაკუთრებით უნდა ვერიდოთ კბილბაგისმიერი ვ-ს ნაცვლად წყვილბაგისმიერი უ-ს წარმოთქმას” და “ლიტერატურულ წარმოთქმაში ასეთ შემთხვევაში ვინი არ უნდა დაიჩრდილოს, არც მისი არტიკულაციურად ზედმეტად გაძლიერებაა საჭირო, რაც ხელოვნურ შთაბეჭდილებას ტოვებს” (ს. ქლენტი, 1956);

3) მთის კილოებში მოხეურსა და ხვესურულში ხმოვნის წინ, მომდევნოდ და ინტერვოკალურ პოზიციაში უნდა გვქონდეს უ. ამაზე მიუთითებს ხმოვანთა ლაბიალიზაცია, რაც შეეძლო გამოეწვია წყვილბაგისმიერ უ-ს (თ. უთურგაიძე, 1966, გვ. 104);

4) მკვეთრად გამოხატული წყვილბაგისმიერი უ დადასტურებულია არა მხოლოდ ქართული ენის დიალექტთა უმეტესობაში (ზ. ჯორბენაძე, 1998, გვ. 79), არამედ თანამედროვე სალიტერატურო ენის ნორმების მიხედვით მოლაპარაკე ქართველისათვის ბუნებრივია ვ-ს ნაცვლად უ-ს წარმოთქმა (ტ. ფუტყარაძე, 1998, გვ. 72);

5) “ვა(უა)>ო პროცესი დამახასიათებელია როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ საქართველოს დიალექტებისთვის, თუმცა მეტი სიხშირით დაჩნდება აღმოსავლეთ საქართველოს დიალექტებში, სისტემებრ — აღმოსავლეთ საქართველოს მთის კილოებში (თუშურის გამოკლებით); თითქმის უგამონაკლისოდ ინგილოურში...” (ზ. ჯორბენაძე, 1998, გვ. 158). ვა||უა>ო; ვე>ო; ვი>უ და ო>ვა||უა; ო>ვე; უ>ვი მონაცვლეობის შექცევადი პროცესი სხვადასხვა დიალექტში სხვადასხვა ინტენსივობითა და ზოგჯერ სხვადასხვა პოზიციაში იჩენს თავს. ივარაუდება, რომ ხვესურულში ვა>ო განხორციელებულია ხმოვნის და პაუზის მომდევნოდ, ხოლო მოხეურში — უპირატესად თანხმოვნის მიმდევნოდ; ამის საპირისპიროდ, ხმოვნისა და პაუზის მომდევნოდ მოხეურში ხდება ო>ვა, ხოლო ხვესურულში იგივე პროცესი ხდება თანხმოვნის მომდევნოდ (ავთ. არაბული, 1996);

6) არქაულ ქართულში აღდგენილია მხოლოდ წყვილბაგისმიერი უ სონანტი.

თუკი ისტორიული ხანის ქართულის ამოსავალ არქაულში ძირითადი წყვილბაგისმიერი უ სონანტი, თუკი დღესაც, როგორც სალიტერატურო ქართულზე, ასევე დიალექტებზე მოსაუბრე ქართველებისთვის ძირითადი და ბუნებრივია წყვილბაგისმიერი [უ], მაშინ V-XI სს. მეტყველ ბუნებრივი და ძირითადი უნდა

ყოფილიყო წყვილბაგისმიერი ბგერა. ეს ჩვენ მიერ გაანალიზებულმა მასალამაც დაადასტურა (მ. მიქაუტაძე, 2005, გვ. 23-24).

ჩვენი დაკვირვებით, V-XI საუკუნეთა და მომდევნო პერიოდის (XII-XVI სს.) წერილობით ძეგლებში C_N-V და C-C პოზიციებში წყვილბაგისმიერი [ჟ] ბგერა გადმოიკეცმოდა, ერთი მხრივ, ბერძნულის ზეგავლენით, Q^ა დიგრაფითა და, მეორე მხრივ, არქაული ასომთავრულიდან მომდინარე ტრადიციული ჴ გრაფემით, ზოგჯერ კი - Ɔ გრაფემით; #-V და V-C პოზიციებში ჴ და Ɔ (იშვიათად) გრაფემებით; C₅-V, V-V, V-#, #-C პოზიციებში ჴ გრაფემით. #-V, V-V, V-C, V-#, #-C პოზიციებში გამოვლენილი ჴ შეიძლება გადმოსცემდეს თითქოს უფრო კბილბაგისმიერობისკენ გადახრილ ბგერას, როგორც ამას გაკვრით აღნიშნავს არნ.ჩიქობავა ძველ ქართულში საერთოდ ვინით გადმოცემული ბგერის შესახებ, ანდა შეიძლება უფრო ვიწრო სპირანტი, ვინემ წყვილბაგისმიერი ჴ” (მ. მიქაუტაძე, 2005, გვ. 42-43).

ასომთავრული ჴ და Q^ა გრაფემებით გამოსახული ბგერის ფიზიოლოგიური მხარის შესახებ განსაკუთრებით საინტერესოდ მეტყველებს ლაპიდარულ წარწერაზე მონაცემები.

როგორც სალიტერატურო ქართულის, ასევე სვანური მეტყველების ამსახველი წარწერებისა და ისტორიული საბუთების ენათა ანალიზი, ჩვენი აზრით, კიდევ ერთი დამატებითი არგუმენტია იმისა, რომ როგორც ასომთავრულით, ასევე მისგან მომდინარე ნუსხურითა და მხედრულით შესრულებულ ჴ გრაფემით გადმოცემული ბგერა, ძირითადად, წყვილბაგისმიერია! (მ. მიქაუტაძე, 2005, გვ. 27-33).

“ვეფხისტყაოსნის” მონაცემები ძალზე საინტერესოა XI-XII სს. ზეპირ მეტყველებაში /ვ/ ბგერის კბილბაგისმიერობა/წყვილბაგისმიერობის დადგენის თვალსაზრისით.

ზემოთქმულიდან გამომდინარე, “ვეფხისტყაოსანში” C_N-V და C-C პოზიციებში წყვილბაგისმიერი [ჟ] ბგერა უნდა გადმოიკეცმოდეს, ერთი მხრივ, Q^ა //უ და, მეორე მხრივ, არქაული ასომთავრულიდან მომდინარე ტრადიციული ჴ //ვ, ზოგჯერ კი - Ɔ //ვ გრაფემებით; #-V, V-C, C₅-V, V-V, V-#, #-C პოზიციებში ჴ //ვ გრაფემით.

“ვეფხისტყაოსნის” ჩვენამდე მოღწეული უძველეს ხელნაწერებში კი /ვ/ ბგერის გადმოცემის ეს წესი, როგორც წესი, არ არის დაცული: ნებისმიერ იმ პოზიციაში, სადაც როგორც თანამედროვე დიალექტების მონაცემების, ასევე წერილობითი ძეგლების მიხედვით წყვილბაგისმიერი ჴ ივარაუდება, მხოლოდ ვ დაწერილობა დასტურდება:

C_N-V პოზიციაში:

“თუცა მიგდის ღ-ვ-არი ცრემლთა, მაგრა ცუდად არ იდენო” (501,1);

“იგი მე მომცენ რიდენი, რომელნი წელან გშ-ვ-ენოდეს,

რა მნახო, შენცა გეამოს, შენეულად-ვ-ე მშ-ვ-ენოდეს” (502,2-3);

“თუ ლხინი გ-ვ-ინდა ღმრთისაგან, ჭირიცა შევიწყნაროთა” (732,4);

“მით არ ჯერ ვარ ქმარსა ჩემსა, მჴლე არის და თ-ვ-ალად ნასი...

ჩ-ვ-ენ გ-ვ-იყ-ვ-არდა ერთმანერთი, არ მაც-ვ-ია თუცა ფლასი” (1214, 1-3);

“ღარჩა მთ-ვ-არე გ-ვ-ელისაგან, გავსებული, ჩაუნთქმელი” (1207,4);

“ნახეთ, თუ ოქრო რასა იქმს, კ ვ ერთხი ეშმაკთა ძირისა!” (1205,4);

“ესე საზღ-ვარი ჩემია, სადა ხარ გარდამხდომელი” (606,3);
 “შე თ-ვით წინა მოგვეგებ-ვი” მესწრაფების ნახ-ვა შენი” (435,2)...

C-C პოზიციაში:

“ავიყარენით, მიგ-ვჭირდა, სმა დოსტაქნისა მეტისა...
 მეგონებოდის, მალხენდის გონება მისგან ჭ-ვრეტისა” (495, 1-4);
 “იგი საძლ-ვნოდ მისად დავსხენ, ვისი შუქი მანათობდა” (468,1);
 “ზმას სცემს ჩანგი ჩაღანასა, მომღერალნი იყ-ვნეს რულნი” (727,4);
 “მაგრა დამალე, არ გაჩნდეს, შენი ცეცხლისა კ-ვლა დება” (733,3);
 “ნეტარძი ვინ სისხლი მისი შემახ-ვ-რიტა ერთი თასი!” (1214,4);
 “ცოტა მაქ-ვს, მაგრა ყოველგნით სიკეთე-მიუწ-ვ-დომელი” (606,4);
 “ვინცა მოკ-ვდეს შეფეთათვის, სულნი მათნი ზეტას რბიან” (446,3);
 “ქალი პირ-მზე ბედსა ეტყვის: “რა ბედი მიც ჩემი მკ-ვლელი!” (1199,2)...

C₅-V პოზიციაში:

“გაეხარნეს მისლ-ვა ჩემი, ტურფისა და ლამაზისა” (480,4);
 “მოვიდეს, რა ქმნას ავთანდილ? მისსა დამ-ვ-ედრე დებულსა” (860,2);
 “ღამე აღხენდის, დღე სჯიდის, ელის ჩასლ-ვ-ასა მზისასა” (849,1);
 “მაშორ-ვ-იდა, ვერად ვიცან; მომეახლა, იყო ნავი” (1138,1);
 “ლაწვთა მისთა ელ-ვ-არება ელ-ვ-არებდა ხმელთა, ზესა” (1141,2);
 “შე გაკვირ-ვ-ებით კვლა ვჭკითხე: “რა ქალი გინდა, რომელი?”
 მათ მითხრეს: “უსენ შემოსძლენა პირი ელ-ვ-ათა მკრთომელი” (1182, 1-2);
 “ვით” გაიმბო საკვირ-ვ-ელი მე, გლაზ. მისი ყოფა-ქცევა” (1154,1);
 “რად დავგაბნელენ შენისა მოშორ-ვ-ებისა ბნელითა!” (1335,3)
 “ტარიელ უთხრა: “კარგსა იქმ შენ პატრონისა კრძალ-ვ-ასა.
 აწ: დადგე, იქი ნუ მოხვალ, იქმცა უჩემოდ ხალ-ვ-ასა.
 მე მევალ, ვუთხრობ მეფესა შენგან თავისა მალ-ვ-ასა,
 ვეჭვ, ღმრთითა ადრე შეგყარო მზესა მას, ტანად ალ-ვ-ასა” (1520).
 “გახდეს მფრინ-ვ-ელნი უმეფოდ, არწივსა მოსტყდეს ფრთენია” (1616,2)...

V-V პოზიციაში:

“ქალსა რა ესმა ამბა-ვ-ი, მიჰხვდა წადილი ნებისა” (706,1);
 “დავეიწყები-ვ-არ სიკვდილსა, ნახეთ ნაქმარი ბედისა!” (862,4);
 “მო-ვ-იზმენ ოთხნი მონანი, ჩემსა წინაშე მდგომელნი” (1142,1);
 “ზედა დავსვი ტახტსა ჩემსა, შე-ვ-ეკვეთე, შე-ვ-ესულე” (1147,4);
 “თუცა მე მათი დახოცა მტკი-ვ-ის და სატკი-ვ-არია” (1464,1);
 “ზრმალი ჩემი მოლესილი, შენს ტანზედა და-ვ-აბლაგო” (1609,4);
 “შემო-ვ-იქცევი, შე-ვ-ისძლობ, ვინ ცისა მზედ ნაქებია” (1249,3);
 “მი-ვ-ემოწმენით, თათბირნი არ კიდე გა-ვ-აკიდენით” (1243,1)...

V-# პოზიციაში:

“სურვილმან და მზემან მისმან, ძლი-ვ დავმალე მისი შუქი!” (1152,2);
 “ბედი უბედო ჩემზედა მიწყი-ვ ავისა მქმნელია” (1184,2);
 “ვერ გავანდე-ვ ქმარსა ჩემსა, შესმენისა მქონდა რიდი” (1159,2);
 “აწ შემინდე-ვ, ვერა განახე, შორს ამისთვის წაგიარე” (1331,2);
 “მას ვახსენებდე, ნუ გიკვირს, თქმა მჭირდეს მიწყი-ვ აზისა!” (693,1);
 “მას აქათ ვახლა-ვ ნადირთა, თავსა მათებრვე მხსენები” (663,2-3)...

#-C პოზიციაში:

- “მას ლამით ვ-სხედით ნადიმად, მუნ ამოდ გავიხარენით” (473,1);
 “მას წამავალსა ვ-ჰკითხვედი, დამწვარსა, ცეცხლ-მოდებულსა” (860,1);
 “ვ-ჰგმობ მუხთალსა საწუთროსა, ზოგჯერ უხვსა, ზოგჯერ ძვირსა” (957,4);
 “ვ-ძებნეთ და კვალი ვერ ვპოვეთ, დავსწამეთ ეშმაურობა” (1005,1);
 “ლღე მოვიდა ნავროზობა, დედოფალსა ძღვენი ვ-სძღვენით” (1133,1);
 “ვიმღერდი და ვ-ყმაწვილობდი, ვუცვალეზღი რიდე-თმასა” (1134,4);
 “ვ-ჰკადრე: “შითხარ, ვინ ხარ, მზეო, ანუ შვილი ვისთა ტომთა?” (1148,1).
 “ავიყვანე იგი პირ-მზე ნაქები და ვერ ვ-თქვი უქი” (1152,1)...

#-V პოზიციაში:

- “ყმა ეტყვის: “ვ-ის აქვს მინდობა კაცისა მომცქაფავისა” (707,1);
 “ვ-ით ეამა, სინარულსა მარტ ვ-ედარას ვ-ერ მიჰხვდების” (852,2);
 “ოდენ მოდენა ცრემლისა მჭირს, ვ-ელთა მოსალბედისა” (862,2);
 “ვ-აჭრის ცოლთა მხიარულმან ვ-უმასპინძლე ამოდ, ღურად” (1136,4);
 “ნუთუ რა გვითხრას, ვ-ეაჭნეთ, ქმნას დიდი ღმობიერობა” (1165,4);
 “მას აქათ ვ-ახლავ ნადირთა, თავსა მათებრვე მხსენები;
 სხვად არად ვ-იაჯ ღმრთისაგბან, ვ-არ სიკვდილისა მქენები” (663,2-3)
 “ვ-უჩვენე: “ჰხედავთ, ინლოთა ტყვედ ჰყვანან შუქნი რომელნი?” (1142,2)...

V-C პოზიციაში:

- “კვლა ხატაური ათასი, სხვა სტა-ვ-რა, სხვა ატლასია” (477,2);
 “ედგნეს ტურფანი კარა-ვ-ნი მოედანს ჩამოდგომილსა” (472,1);
 “ჯერთ მისი მსგა-ვ-სი სასჯელი არც ავის ამბად ჰსმენია” (859,1);
 “ზოგან თო-ვ-ლი გაეწითლის ვარდსა ბრჭკლითა ნახოკარსა” (851,3);
 “გარდევუკოცნე ყო-ვ-ლი ასო, თავი ამად მოვაძულე” (1147,3);
 “ჩამოვჰბურე მრავალ-კეცი სტა-ვ-რა მძიმე, არ-სუბუქი” (1152,3);
 “როსანს შე-ვ-ჰრთოთო, — დულარდუხტს მეფესა უბრძანებია” (1249,1)...

ზემოთ მოყვანილი მაგალითები, ვფიქრობთ, არ ნიშნავს იმას, რომ ყველა მსგავს პოზიციაში მხედრული ვ გრაფემით გადმოცემული ბგერა კბილბაგისმიერია. რამდენადაც “ვეფხისტყაოსნის” ჩვენამდე მოღწეული უძველესი ხელნაწერები მე-17 საუკუნეზე ადრინდელი არ არის, მათში, ბუნებრივია, თავი იჩინა /ვ-/ /ჲ-/ ბგერათა გადმოცემის იმ წესმა, რომელიც იმ პერიოდის ძეგლებისათვის იყო დამახასიათებელი. “ვეფხისტყაოსანში” C₅-V, C_N-V, C-C და #-C პოზიციებში კი წყვილბაგისმიერი /ვ/ ბგერა უნდა ვივარაუდოთ. ზემოთქმულის დასტურად მიგვაჩნია შემდეგი ფაქტი: აღნიშნული ბგერის გადმოსაცემად ანტონ კათალიკოსმა მოგვიანებით უ გრაფემა შემოიღო (მ. მიქაუტაძე, 2005, გვ. 7-8).

“ვეფხისტყაოსანში” [ვ]||[ჲ] და [უ] ბგერები მარცვლის შექმნის მიზნით ენაცვლება ერთმანეთს:

- “თვარა რად მიშლის სიკვილსა ცეცხლი სირცხვილთა აღისა?” (569,2);
 “თვარა აქა სამძიმარი მათი ყოლა არა ქმნილა” (59,2)...
- “მზე თუ არ ვნახო, არ ვიცი, ვიარო ვითა და ვითა!” (410,4);
 “თუ რას მეწევი, მეწიე, თვარა მივჰხვდები ცნობასა!” (1096,4);
 “არას გარგებს სწავლულება, თუ არა იქმ ბრძენთა თქმულსა” (911,3);
 “თუ არ შმაგი ხარ, დამეხსენ; შმაგი ხარ, მოდი ცნობასა!” (239,2);
 “თუ არ მომკლავ, არ მოვკვდები, მთელი ვარ და მოუკვდავი” (245,2)...

შდრ., ხალხურ პოეზიაში [ვ]||[ჲ] და [უ] ბგერები, საჭიროებისამებრ, მარცვლის შექმნის მიზნით, ენაცვლება ერთმანეთს, ისევე, როგორც პოემაში დადასტურებულ

მაგალითებში. მსგავსი მასალა დასტურდება დ. გურამიშვილთან და სხვა ავტორებთან. მაგ., “ჭკუვა უხმარ არს ბრიყვთათვის, ჭკვა ცოდნით მოიხმარების” (დ. გურამიშვილი).

• II. /ი/ ხმოვნის პოზიციური ვარიანტების შემცველ დიფთონგთა გადმოცემა “ვეფხისტყაოსანში”.

სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია თვალსაზრისი, რომ XI საუკუნის ზეპირ მეტყველებაში დიფთონგები აღარ არსებობდა (ზ. სარჯველაძე), ასევე ნავარაუდევია, რომ XI საუკუნეში [ეა] დიფთონგი უკვე მოშლილია; [ოა], [უა] და [აა] დიფთონგები კი მოგვიანებით გამარტივდა (ლ. ბასილაია).

ჩვენ მიერ დამუშავებული მასალის მიხედვით [ეა] ბგერათკომპლექსი XII საუკუნიდან წარმოდგენილია Ⴀ დაწერილობით (მ. მიქაუტაძე, 2005-ა, გვ. 28-31).

რაც შეეხება [აა], [ოა] და [უა] ბგერათკომპლექსთა გადმოცემას, შემდეგი სურათი გვაქვს:

ჩვენი დაკვირვებით, V-XI საუკუნეთა ძეგლებში Ⴀ თითქმის ყოველთვის გამოვლინდება V-C პოზიციაში ნათესაობითი და მოქმედებითი ბრუნვების ბრუნვის ნიშანთა ხმოვნით ნაწილად. Ⴀ-ს კლების შემთხვევები იმატებს სანნარევე ძეგლებში სახელობითი ბრუნვის ბოლოს V-# პოზიციაში. საერთოდ, IX-XI საუკუნეების ხელნაწერებში ხმოვანთა მომდევნო პოზიციაში [ა]ს გამოვლენის სიხშირე მაღალია, რაც უნდა მიუთითებდეს მაშინდელ ზეპირ მეტყველებაში დიფთონგთა არსებობის შესახებ.

Ⴀ და Ⴀ გრაფემათა გამოვლენის მართლწერისათვის უჩვეულო შემთხვევები არ წარმოადგენს XI ს. ზეპირ მეტყველებაში დიფთონგთა მოშლის საბუთს.

ამავს ადასტურებს IX-XI საუკუნეთა ლაპიდარული წარწერებისა და ისტორიული საბუთების მონაცემები. მაგ., IX-XI სს. ლაპიდარულ წარწერებში სახელობითი ბრუნვის ნიშნად V_# პოზიციაში Ⴀ 53% დაფიქსირდა, Ⴀ — 40% და მხოლოდ შვიდ პროცენტში არ არის წარმოდგენილი ბრუნვის ნიშანი, ხოლო ნათესაობითი და მოქმედებითი ბრუნვის ნიშანთა ხმოვნით ნაწილად 60,6% გვაქვს Ⴀ და 39,4% — Ⴀ (მ. მიქაუტაძე, 2005-ა, გვ. 49-51).

[ა] აქტიურად ვლინდება XII-XVIII საუკუნეთა ნუსხურითა თუ ასომთავრულით დაწერილ ლაპიდარულ წარწერებსა და ხელნაწერებშიც. Ⴀ გრაფემის კლების შემთხვევები იშვიათია, მის ნაცვლად Ⴀ გრაფემის დაფიქსირება - ხშირი. Ⴀ-ს ნაცვლად გამოვლენილ Ⴀ გრაფემასაც [ა]ს გადმოცემად ვთვლით. ამ გრაფემათა გამოყენებისას აღრევების საფუძველი [ა] და [ი] ბგერათა აღქმის რყევისა და ალოფონთა განურჩევლობის შედეგია ზოგი გადამწერისა თუ შემსრულებლის მხრიდან და არა დიფთონგთა გამარტივებისა (მ. მიქაუტაძე, 2005-ა, გვ. 58-65).

XI-XV საუკუნეთა მხედრულით შესრულებულ ძეგლებში (წარწერებსა თუ ისტორიულ საბუთებში) • გრაფემა აქტიურად ვლინდება [ა] ალოფონის გადმოსაცემად: ყველა იმ პოზიციაში, სადაც მოსალოდნელი იყო [ა], წარმოდგენილია •: სახელობითი ბრუნვის ბოლოს V_# პოზიციაში — 97,5%, ხმოვანფუძიან სახელთა ნათესაობით ბრუნვაში, V_C პოზიციაში — 95,8%, ხმოვანფუძიან საკუთარ სახელთა ნათესაობითში — 86,4%, სახელის მხოლოდითი რიცხვის ნანათესაობითარ სახელობითში მხოლოდ ი-თი გაფორმებული ფუძეები, ცა ნაწილაკიც ყოველთვის გაფორმებულ ფუძეს დაერთვის, ნანათესაობითარ

სახელობითში **ო** [ა]-ს ადგილზე ყველგან სახეზეა; ხმოვანფუძიან სახელთა მოქმედებითსა და ნანათესაობითარ მოქმედებითში **ო** ყველგანაა [ა]-ს პოზიციაში (მ. მიქაუტაძე, 2005-ა, გვ. 67-67).

მოცემული მონაცემები ცხადყოფს, რომ აღნიშნულ პოზიციებში XI-XV სს. მხედრულით შესრულებულ ქართულ ძეგლებში **აი**, **ოი** და **უი** დაწერილობანი, შესაბამისად, [აი], [ოი], და [უი] ბგერათკომპლექსთა (resp. დამავალ დიფთონგთა) გამომხატველია (იქვე).

XI-XII სს. ზეპირ მეტყველებაში დიფთონგთა არსებობა-არარსებობის კუთხით საინტერესოა “ვეფხისტყაოსნის” მონაცემები.

ზემოაღნიშნულის ფონზე, პოემაში, რომელშიც მრავლად გვხვდება იმდროინდელი ზეპირი მეტყველებისათვის დამახასიათებელი ფორმები, დამავალი დიფთონგების არსებობის მაღალი პროცენტული მაჩვენებელი იყო მოსალოდნელი. ამის მიუხედავად, “ვეფხისტყაოსანში” დიფთონგების არსებობის შემთხვევები მინიმუმამდეა დაყვანილი. ფაქტობრივად, **ო** გრაფემა [ა] ალოფონის გადმოსაცემად ზოგჯერ წარმოდგენილია სახელობითი ბრუნვის ბოლოს V_# პოზიციაში. ასეთ შემთხვევაშიც, **ო** მარცვლის შექმნის მიზნით, სრული ხმოვნის გადმომცემად შეიძლება ჩაითვალოს და არა ნახევარხმოვნისა.

“მეორე ლექსს ცოტა-**ო**, ნაწილს მოსიარეთა” (15,1);

“მოსართვი ჩემი ყველა-**ო**, ჩემი ნაუფლისწულევი” (53,3);

“ერთა-**ო** მივის ასული, ნაზარდი სათუთობითა” (64,1);

“ერთა-**ო** შენი შერმადინ არს მათად დასადარებლად” (72,3);

“ორთავე ერთგან მოკლული ყველა-**ო** ათჯერ ოცია” (83,1);

“ყველაკა-**ო** მოიშალა, სადაცა ვინ მხეცთა სრვიდა” (103,3);

“ყველაკა-**ო** გაიყარა, ჯალაბი ჩანს არ-დაჯრილი” (104,3);

“დავაგდე ზღვარი ინდოთა, მევლო პაშტა-**ო** ხანია” (427,1);

“მე მამისა თქვენისაგან ვარ ცოტა-**ო** განაზარდი” (439,1);

“ჯორ-აქლემი ათჯერ ასი, — ყველაკა-**ო** წვივ-მაგრობდა” (468,3);

“ცოტა-**ო** ღზინი მომეცა, მსგავსი დრამისა წონისა” (1245,4);

“რა ყველა-**ო** დავიურვე, ხატაეთით გავემგზავრე” (470,1);

“ცოტა-**ო** წავლო, გამოჩნდა მზე სინათლითა სრულითა” (1342,3);

“შერე ყველა-**ო** დამოსა, იგი და მისი ხასია” (477,3);

“მსგავსი ყველა-**ო** მსგავსსა შობს, ესე ბრძენთაგან თქმულია” (1332,4);

“აწ წაიღეთ ყველაკა-**ო**, მეკობრეთა წანაღები” (1325,3)...

ჩვენი აზრით, “ვეფხისტყაოსანში” დიფთონგების დაბალი პროცენტული მაჩვენებელი არ ამტკიცებს, რომ იმდროინდელ ზეპირ მეტყველებაში /ი/-ს უმარცვლო და მარცვლოვანი ალოფონები აკუსტიკურად არ განირჩეოდა (შდრ., XII-XVIII სს. ძეგლების ზემოთ მოტანილი მონაცემები). ვფიქრობთ, ეს ფაქტი მარცვლის შექმნის საჭიროების მიხედვით /ი/-ს მარცვლოვანი და უმარცვლო ალოფონების მონაცვლეობით აიხსნება.

სამეცნიერო ლიტერატურაში ცნობილია, რომ თანამედროვე კილოებში სწორედ ამ მიზნით (მარცვლის შექმნა), [ი] და [ა] ალოფონები ერთმანეთს ენაცვლებიან; ამგვარი სურათი ჩანს X თუ XII საუკუნეებშიც: 963-969 წლებით დათარიღებულ ერთ-ერთ ძეგლში ვხვდებით:

“მე შიქელ ძღღელძახ, ზეკეპე ბერძახ.

ქუაბისა შვილმან, ბერთას აღზრდილმან

ესე **წმიდაი** პავლე მოვიგე“ (კ. კეკელიძე, 1980, გვ. 608).

გარდა ზემომოტანილი მაგალითებისა, “ვეფხისტყაოსანში“ საინტერესოდ ჩანს მეორე სუბიექტური და მესამე ობიექტური პირის ნიშნის (ჰ-||ს-||შ-||ზ-) პოზიციურ ვარიანტად **ჰ**- პირის ნიშნისაგან მომდინარე (**ჰ** > **ჲ** > **ი**) ი-ს დადასტურება და მისი მარცვლის შექმნის მიზნით გამოყენება. მაგ.,

“**იკრეს** ნობსა და დაბდაბსა, შეიქმნა ბუკთა ტკრციალი“ (1414,4);

“ჩემთვის ბუკსა და ტაბლაკსა, ცუდად გლახ, **იცემს** ნობასა“ (1192,4);

“ბუკსა **იკრახ**, აქმნევინეთ ყოვლი საქმე ჩემგან ქმნილი“ (1693).

ხაზგასმულ ფორმებში წარმოდგენილი **ი** ბგერა არ არის სათავისო ქცევის პრეფიქსი; იგი **ჰ**- პირის ნიშნისაგან მომდინარეა: **ჰ** > **ჲ** > **ი**.

III. /ჟ/ და /ზ/ ფონემათა ურთიერთმიმართება “ვეფხისტყაოსნის“ მიხედვით.

V-XI საუკუნეების წერილობით ძეგლებში **ჲ** და **ჳ** გრაფემებით გადმოცემულია აშკარად ორი განსხვავებული ფონემა.

სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ X საუკუნის დასასრულისა და XI-XII საუკუნეების წერილობით ძეგლებში **ჳ** და **ჲ** გრაფემათა არაიშვიათი მონაცვლეობა მიუთითებს ქართულ სალიტერატურულ ენაში მიმდინარე /ჟ/ და /ზ/ ფონემათა ოპოზიციის ნეიტრალიზაციის პროცესზე. ეს პროცესი ენაში დაიწყო IX ს. ბოლოდან (გულის-ჟმა||გულისხმა, კრწნა||ზრწნა) და თანდათან ინტენსიური ხდება (ზ.სარჯველაძე, 1967).

ტექსტებში გამოვლენილი თითო-ორრღა გამონაკლისის (აღრევებს გულისხმობთ) საფუძველზე, /ზ/ და /ჟ/ ფონემათა ოპოზიციის ნეიტრალიზაციის პროცესს ვერ ჩავთვლით IX—XI საუკუნეებში მიმდინარე პროცესად.

შესაძლოა, რომელიმე დიალექტში ამ პროცესის საწყისთან გვექონდა საქმე (ძეგლებში გამონაკლისთა სახით სწორედ ესაა ასახული), მაგრამ სამწიგნობრო ენაში /ჟ/-ს და /ზ/-ს დაპირისპირებას ჯერ კიდევ მტკიცე ფონემატური საფუძველი აქვს.

ჩვენ მიერ შესწავლილ ძეგლებში **ჲ(ზ)** და **ჳ(ჟ)** გრაფემათა მონაცვლეობა XII საუკუნიდან თანდათან იმატებს, მაგრამ XVI საუკუნემდე ჩვენს შემთხვევაში ამ პროცესს ინტენსიური ხასიათი ნამდვილად არა აქვს (მ. მიქაუტაძე, 2005, გვ. 71).

გასაზიარებელია არ. მარტიროსოვის მოსაზრება, რომ ჯ ასოს მხედრულ ანბანში რეალური საფუძველიც მოეპოვებოდა, რადგანაც ცოცხალ მეტყველებაში მას სათანადო ბგერაც გააჩნდა. ამით აიხსნება რომ საშუალ საუკუნეთა საერო მწერლობის როგორც აღრინდელ, ისე მოგვიანო ხანის ძეგლებში მას საკმაოდ მტკიცე პოზიცია აქვს (არ. მარტიროსოვი, 1954). ფონემატური დაპირისპირება /ზ/-სა და /ჟ/-ს შორის კვლავ სახეზეა, თუმცა ამ ოპოზიციის ნეიტრალიზაცია ენაში უკვე დაწყებულია. ზუსტად ძნელია ამ პროცესის დასაწყისის განსაზღვრა, ისევე როგორც ძნელი შეიქნა ამ მოვლენის კანონზომიერი დასრულება. ამის მიზეზი “წიგნური ტრადიციის ძალა“ და “დიალექტური გარემო“ იყო.

“ვეფხისტყაოსნის“ არსებულ ხელნაწერებში ასახულია XVII და შემდგომი საუკუნეების ზეპირი და წერითი მეტყველების ფორმები და ამიტომაც XI-XII საუკუნეებისათვის დამახასიათებელი **ჲ(ზ)** და **ჳ(ჟ)** გრაფემათა გამოყენების წესი, ბუნებრივია, დაცული არ არის: ყველა იმ პოზიციაში, სადაც, რუსოველისდროინდელი ქართულის მიხედვით, მოსალოდნელი იყო **ჳ(ჟ)** გრაფემა, წერია **ზ/**.

შესაბამისად, “ვეფხისტყაოსნის” რუსთველისეული ორთოგრაფიის დადგენის დროს აუცილებლად უნდა იქნას გათვალისწინებული XI-XII საუკუნის ზეპირ მეტყველებასა და, შესაბამისად, ძეგლებში /ხ/ და /ვ/ ფონემათა (resp. Е(х) და Ҳ(в) გრაფემათა) გამოყენების წესი.

დამოწმებული ლიტერატურა

- ავთ. არაბული, 1996** — ავთ. არაბული, [ფე] — [უ] სეგმენტთა მონაცვლეობისათვის ისტორიულ ფუძეებში, ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, VI, თბ., 1996.
- გ. ახვლედიანი, 1949** — გ. ახვლედიანი, ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლები, თბ., 1949.
- არ. მარტიროსოვი, 1954** — არ. მარტიროსოვი, საერო მწერლობის ძეგლების ფონეტიკური თავისებურებანი, იკე, თბ., 1954.
- მ. მიქაუტაძე, 2005** — მ. მიქაუტაძე, ქართული ენის ფონემატური სტრუქტურის საკითხები V-XI საუკუნეთა წერილობითი ძეგლების მიხედვით, ქუთაისი, 2005.
- მ. მიქაუტაძე, 2005-ა** — მ. მიქაუტაძე, პალატიზებულ დიფთონგთა საკითხი V-XI საუკუნეთა ქართული წერილობითი ძეგლების მიხედვით.
- ს. ჟღენტი, 1941** — ს. ჟღენტი, ლაბიალიზებულ თანხმოვანთა საკითხისათვის ქართველურ ენებში, ენიმკის მოამბე, 10, 1956.
- გ. როგავა, 1962** — გ. როგავა, ქართველურ ენათა ისტორიული ფონეტიკის საკითხები, თბ., 1962.
- ზ. სარჯველაძე, 1967** — ზ. სარჯველაძე, Ҳ და Е გრაფემათა და [ვ] და [ხ] ფონემათა ურთიერთმიმართებისათვის, ორიონი, აკაკი შანიძეს, თბ., 1967
- ზ. სარჯველაძე, 1984** — ზ. სარჯველაძე, ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის შესავალი, თბ., 1984.
- ზ. სარჯველაძე, 1997** — ზ. სარჯველაძე, ძველი ქართული ენა, თბ., 1997.
- თ. უთურგაიძე, 1966** — თ. უთურგაიძე, ქართული ენის მთის კილოთა კოკალიზმი, მეტყველების ანალიზისა და სინთეზის საკითხები, თბ., 1966.
- თ. უთურგაიძე, 2000** — თ. უთურგაიძე, კვლავ წყვილბაგისმიერი უ და კბილბაგისმიერი ვ თანხმოვნების სტატუსისთვის ძველ ქართულში, იკე, XXXIV, თბ., 2000.
- ტ. ფუტყარაძე, 1998** — ტ. ფუტყარაძე, სონანტების ალოფონთა ასახვისათვის ასომთავრულში (სამეტყველო კოდების შერევის ერთი ნიმუში), ქუთაისური საუბრები V, სიმპოზიუმის მასალები, 1998.
- ლ. ქაჩაია, 1984** — ხანმეტი ტექსტები, ნაკვეთი I, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და სიმფონია დაურთო ლამარა ქაჩაიამ, თბ., 1984.
- აკ. შანიძე, 1976** — აკ. შანიძე, ძველი ქართული ენის გრამატიკა, თბ., 1976.
- არნ. ჩიქობავა, 1923** — არნ. ჩიქობავა, ვინის რეფლექსები ფერეიდნულში, ჩვენი მეცნიერება II-III, ტფ., 1923.
- არნ. ჩიქობავა, 1927** — ფერეიდნულის მთავარი თავისებურებანი, ტფილისის უნივერსიტეტის მოამბე, VII, ტფ., 1927
- ბ. ჯორბენაძე, 1989** — ბ. ჯორბენაძე, ქართული დიალექტოლოგია I, თბ., 1989
- ბ. ჯორბენაძე, 1998** — ბ. ჯორბენაძე, ქართული დიალექტოლოგია II, თბ., 1998.

MAIA MIQAUTADZE

ON SOME QUESTIONS OF PHONEMIC STRUCTURE IN
'THE MAN IN THE PANTHER'S SKIN'

In the ancient written records of the Georgian language the facts of deviation from the system of literary norms are attested; forms of oral speech is regarded by scholars as the dialect forms characteristic to a particular writer or a scribe. The study of these dialect forms has significant meaning for the literary language (based on the recorded data), and for its relation to the oral language, on one the hand and for the purpose of studying historical dialectology, on the other.

'The Man in the Panther's Skin' gives interesting picture to this respect, which is replete with forms characteristic to the oral language.

I have brought forth some issues of the phonemic structure; particularly, I discuss the forms characteristic to the literary language of the period, although these forms belong to the areal dialects of the modern day Georgian. In addition, I have registered the forms that could be regarded "a slip of the pen" or spelling errors of scribes due to the lack of corresponding knowledge. However, these deviations can also be qualified as examples of 11-12th century speech varieties.

In this paper I discuss the forming of rising and falling diphthongs containing positional varieties of /o/ "i" vowel, /ɔ/ "h" and the relationship with /b/ "h" phoneme; and the question of billability /dental-labiality of /ɔ/ "v".

It looks interesting to attest the stemming of the second subject person and the third object person markers (h-/s-/sh-/z-) as the positional variety from the (h> j > i) person marker and its usage for the syllable formation...

In general the data collected in 'the Man in the Panther's Skin' confirms that in the oral language of the period [ɔ] "j" formed not only the falling but also the rising diphthongs.

In the 11th-16th century *mkhedruli* manuscripts the absence of [ɔ] "j" grapheme can be explained by the disappearance of diphthongs. In the initial variety of the *mkhedruli* script it seems that they did not think it necessary to distinguish between /i/ allo-phones, which were acoustically detectable in the oral language, and since it did not change the meaning of the word, consequently, it was not a phoneme either